

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ «ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО»

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS "HUMAN RIGHTS TO CITIZENSHIP"

У статті означено, що нині міжнародно-правове регулювання відносин у сфері громадянства є усвідомленою рефлексією розуміння місця та ролі людини як фізичної особи у відносинах з державою та її інституціями. Низка міжнародно-правових документів, формалізовані норми яких стосуються прав і свобод людини, зокрема права на громадянство як фундаментальна основа таких відносин, є показовими критеріями міждержавних інтеграційних процесів у питанні правового становища населення в державі. З огляду на актуальність питання, метою статті є висвітлення теоретико-юридичних основ міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» для вдосконалення національної правозастосовної практики, зокрема і в проблемних питаннях припинення громадянства України внаслідок його втрати. Розглянуто сутність поняття «міжнародні стандарти прав людини», акцентовано на наявності дуального зв'язку між цим поняттям і дефініцією міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство». З'ясовано, що: 1) міжнародні стандарти прав людини мають формально-документальне відображення в міжнародних документах; 2) одним із функціональних особливостей міжнародних стандартів прав людини є встановлення позитивних обов'язків саме для держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту, що своєю чергою обумовлює насамперед перспективну відповідальність держав щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема і права на громадянство. Запропоновано авторське тлумачення міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство», згідно з яким це закріплені й офіційно відображені у відповідних міжнародно-правових документах загальні принципи та норми про зміст й обсяг права людини на громадянство, його реалізацію, захист, зміну і припинення, які встановлюють для держав позитивні обов'язки щодо його забезпечення на національному рівні.

Ключові слова: міжнародний стандарт, права людини, права людини на громадянство, припинення громадянства.

The article notes that today international legal regulation of relations in the field of citizenship is a conscious reflection on the understanding of the place and role of a person as an individual in relations with the State and its institutions. At the same time, a number of international legal documents with formalised norms relating to human rights and freedoms, including the right to citizenship as the fundamental basis of such relations, are indicative criteria of interstate integration processes in the issue of the legal status of the population in the State. Given the relevance of the issue, the purpose of the article is to reveal the theoretical and legal foundations of the international legal standards of the "human right to citizenship" with a view to improving national law application practice, including in the problematic issues of termination of Ukrainian citizenship as a result of its loss. The author examines the understanding and essence of the concept of "international human rights standards" and emphasises the existence of a dual relationship between this concept and the definition of international legal standards of "human rights to citizenship". It is established that: 1) international human rights standards are formally and documentarily reflected in international documents; 2) one of the functional features of international human rights standards is the establishment of positive obligations for States to ensure, protect and defend them, which in turn

determines, first of all, the prospective responsibility of States to ensure human and civil rights and freedoms, including the right to citizenship. The author presents the author's understanding of international legal standards of the "human right to nationality" as general principles and norms on the content and scope of the human right to nationality, its implementation, protection, modification and termination, which are enshrined and officially reflected in the relevant international legal documents, and which establish positive obligations for States to ensure it at the national level.

Key words: *international standard; human rights; human right to citizenship; termination of citizenship.*

Постановка проблеми. Сучасне міжнародно-правове регулювання відносин у сфері громадянства насамперед є усвідомленою рефлексією розуміння місця та ролі людини як фізичної особи у відносинах з державою та її інституціями. Низка міжнародно-правових документів, формалізовані норми яких стосуються передусім прав і свобод людини, зокрема і права на громадянство як фундаментальна основа таких відносин, є показовими критеріями міждержавних інтеграційних процесів у питанні правового становища населення в державі як загалом, так й окремих фізичних осіб.

Тому форми та спосіб організації нормативного регулювання правового зв'язку між фізичною особою та Україною, тобто громадянства, що виявляється у їхніх взаємних правах та обов'язках, обумовлюють аналіз питання міжнародно-правового закріплення стандартів права людини на громадянство поряд із нинішньою політичною тематикою в Україні щодо подвійного громадянства й умов припинення громадянства України [1–4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували окреслене питання, слід виокремити роботи таких учених, як П. О. Великоричанін [5], С. В. Дрьомов [6], О. В. Зайчук [12], Н. Б. Кінаш [7], Н. М. Оніщенко [12], Н. М. Опольська [11], П. М. Рабінович [10], І. Д. Софінська [8], М. І. Суржинський [9], О. В. Ткаля [23]. Водночас проблема міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» потребує подальшого логіко-юридичного вивчення для вчасного політико-правового реагування у сфері правовідносин, пов'язаних із конституційно-правовим інститутом «громадянство».

Метою цієї статті є висвітлення теоретико-юридичних основ міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» для вдосконалення національної правозастосовної практики, зокрема і в проблемних питаннях припинення громадянства України внаслідок його втрати. Для її досягнення завдання цієї роботи – проаналізувати науково-теоретичне розуміння поняття «міжнародні стандарти прав людини», виокремити змістові ознаки й запропонувати авторську дефініцію «міжнародні стандарти права людини на громадянство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що з наукової позиції таких знаних учених, як П. Рабінович і М. Хавронюк, міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах й інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочують або ж зобов'язують держави [10]. Міжнародні стандарти прав людини мають формально-документальне відображення в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини й громадянина.

Уточнюючи свою науково-теоретичну думку, П. Рабінович стверджує, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оцінних термінопонять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [10, с. 24]. Одним із функціональних особливостей міжнародних стандартів прав людини є встановлення позитивних обов'язків саме для держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту, що своєю чергою обумовлює перспективну відповідальність держав щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема і права на громадянство.

Сучасні загальновизнані стандарти в галузі прав людини є спільним надбанням людства, вони відображають багатовіковий досвід усіх народів. Їх формування стало можливим лише внаслідок поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особистості [11, с. 9].

Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Тож права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародної спільноти. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві зумовлений не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації, рівнем інтегрованості міжнародної спільноти [12]. Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини засвідчують, що правова регламентація прав і свобод людини й громадянина має амбівалентний (двоїтий) зміст, який полягає в обов'язковому правовому регулюванні як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях.

Фахівці у сфері міжнародного права зазначають, що міжнародні стандарти в галузі прав людини – це обов'язкові для всіх держав правила поведінки з людьми, що полягають у необхідності гарантувати особам, які перебувають під їх юрисдикцією, встановлені універсальними й регіональними міжнародно-правовими актами права і свободи, а також не зазіхати на такі права та свободи [13, с. 394]. Міжнародні стандарти в галузі прав людини є одним із факторів гарантування прав і свобод людини й громадянина та повинні мати офіційне формалізоване внутрішньодержавне закріплення.

Україна як незалежна держава впевнено ввійшла до міжнародної спільноти, тому дотримання сучасних міжнародних стандартів у забезпеченні прав і свобод людини є найважливішим обов'язком держави. Як член Ради Європи Україна, відповідно до Паризької хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на загальноновизначених міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах. Міжнародні стандарти у сфері прав людини охоплюють сукупність принципів і норм, що встановлюють: права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і в період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини [14, с. 95–103].

На їх основі кожна держава зобов'язана впорядкувати чинне законодавство, усунути суперечності з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини. Саме ця діяльність держав забезпечить реальність й ефективність міжнародних стандартів у сфері прав людини. У преамбулі Міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини ООН зазначено, що «норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів, включаючи співробітників правоохоронних органів» [15, с. 49–51]. Отже, права і свободи людини і громадянина як відповідні правові стандарти є частиною міжнародно-правового регулювання. Тому за їх забезпеченням на території конкретної держави відповідні міжнародні правозахисні інституції провадять міжнародний контроль.

На міжнародно-правовому рівні громадянство як право людини означається у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III)), а саме в ст. 15 зазначено: «Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство» [16].

З огляду на зазначене, у міжнародно-правових документах відображено всесвітню стандартизацію регламентації права людини на набуття, зміну, а отже, і припинення громадянства.

Зауважимо, що стандартизація регламентації інституту «громадянство» також передбачена низкою інших міжнародних універсальних і регіональних документів.

Тому цілком очевидно, що українські вчені логічно стверджують, що за своєю політичною та юридичною природою, а отже, за соціальним призначенням правова регламентація, наприклад, принципів громадянства, повинна мати гуманістичний характер [17, с. 397], що, на наш погляд, стосується конституційно-правового інституту «громадянство» загалом. Адже рецепція положень міжнародно-правових документів у цій сфері обумовлює на національному рівні правові засади регламентації реалізації права людини на громадянство.

Слід зауважити, що в сучасній системі міжнародного права немає єдиного консолідованого міжнародно-правового акта щодо регламентації питань у сфері громадянства. Уніфіковані міжнародно-правові норми щодо інституту громадянства закріплено в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня

1966 року, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних із колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 року, Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 року, Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 року тощо [18].

Зокрема, у статті 1 Конвенції про скорочення безгромадянства, прийнятій 30 серпня 1961 року Конференцією повноважних представників, яка відбулася 1959 році й була повторно скликана 1961 року відповідно до резолюції 896 (IX) Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1954 року, зазначено, що будь-яка договірна держава має надавати своє громадянство будь-якій народженій на її території особі, яка в іншому разі була б апатридом. Таке громадянство надають: а) під час народження, в силу закону; б) у разі порушення перед належним органом влади клопотання відповідною особою або від її імені в порядку, встановленому національним законом. За умови дотримання положень п. 2 цієї статті жодне таке клопотання не може бути відхилене. Будь-яка договірна держава, яка передбачає надання свого громадянства відповідно до підпункту «б» цього пункту, може також передбачити надання свого громадянства в силу закону в такому віці й за умов, які будуть визначені національним законом. Будь-яка договірна держава може обумовити надання свого громадянства відповідно до підпункту «б» пункту 1 цієї статті дотриманням однієї або кількох із таких умов: а) щоб клопотання було порушене протягом встановленого цієї договірною державою строку, який має починатися не пізніше ніж після досягнення віку 18-ти років і закінчуватися не раніше ніж після досягнення віку 21 рік; б) щоб відповідній особі надавали принаймні один рік, протягом якого вона могла б сама порушити клопотання без одержання на це законного дозволу [19].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, визначено зобов'язання держав відповідно до принципів, проголошених Статутом ООН, заохочувати права людини. Акцентовано на тому, що кожна людина повинна домагатися заохочення і дотримання цих правил; також передбачено, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою та свободою від страху й нестатків, можна здійснити, тільки якщо буде створено такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними й культурними правами так само, як і своїми громадянськими та політичними правами [17, с. 393–404].

Водночас у цьому міжнародному документі встановлено, що кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить право на вільне пересування та свобода вибору місця проживання в межах цієї території.

Тому людина має право залишити будь-яку державу, зокрема і власну. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений права на в'їзд у свою країну. Ці права не можуть бути об'єктом жодних обмежень, крім тих, які передбачені законом, необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або інших прав і свобод і сумісні з визнаними в Пакті іншими правами. Відповідно до Пакту (ч. 3 ст. 24) кожна дитина має право на набуття громадянства [20, с. 9–10]. Громадянство як право людини може зазнавати лише тих обмежень, які прямо передбачені в чинному законодавстві відповідної держави з обов'язком дотримання відповідних міжнародних стандартів у цій сфері.

У Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Заключного акта, що належать до подальших кроків після Наради від 19 січня 1989 року, означено, що держави-учасниці будуть цілком поважати свої зобов'язання за міжнародним правом, зокрема стосовно того, що кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися у свою країну, а також їхні міжнародні зобов'язання в цій галузі [21].

Винятково важливу роль у регулюванні питань громадянства на міжнародному регіонально-континентальному рівні відіграє Європейська конвенція про громадянство 1997 року [22]. У її преамбулі зазначено, що одним із заявлених завдань є сприяння міжнародному співробітництву між національними органами, які займаються питаннями громадянства.

Отже, міжнародні стандарти з прав людини є правовою підставою для міждержавного співробітництва. Особливість цих міжнародних стандартів полягає в тому, що вони регламентують не тільки міжнародне співробітництво держав і відповідно її органів, а й спільно розроблені державами принципи підходи щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема права на громадянство.

У юридичній науці міжнародні стандарти в галузі громадянства розглядають як міжнародно-правові норми, на які повинні орієнтуватися у своїй діяльності всі держави, які хоча безпосередньо не регулюють питання громадянства, проте встановлюють правові межі, у яких держава може регулювати власне громадянство. Вони регламентують вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави в питаннях множинності громадянства та які мають бути пріоритетними в діяльності держав [23].

Міжнародні стандарти у сфері громадянства, слушно зазначає Н. Б. Кінаш, встановлюють основи світового правопорядку в питанні правового зв'язку між фізичною особою та державою і поряд з нормами національного права в Україні утворюють нормативну систему принципів громадянства, яка має на меті регулювати правові відносини в питанні громадянства не лише всередині держави, а й між народами, забезпечувати мирне співіснування, а отже, стабільність у світі [24, с. 24].

Висновки. З огляду на зазначене, доходимо таких висновків: 1) міжнародні стандарти з прав людини передбачають, що жодна держава не може володіти монополією на прийняття рішень у сфері прав і свобод людини й громадянина; 2) міжнародні стандарти з прав людини внесли зміни в правосуб'єктність людини, що є суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права у сфері регулювання правового становища населення; 3) держави мають рівне право на участь у розв'язанні міжнародних проблем, які стосуються питання реалізації прав людини, зокрема й права на громадянство; 4) міжнародні стандарти з прав людини як комплекс міжнародно-правових принципів і норм обумовлюють вертикаль, яка надає можливість визначити місце й роль певних норм у системі національного права, що має суттєво спростити процес узгодження та подолання колізій у сфері регулювання прав і свобод людини, зокрема в питаннях громадянства.

Також вважаємо за доцільне запропонувати власне розуміння міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство», згідно з яким це закріплені й офіційно відображені у відповідних міжнародно-правових документах загальні принципи та норми про зміст і обсяг права людини на громадянство, його реалізацію, захист, зміну та припинення, які (стандарти) встановлюють для держав позитивні обов'язки щодо його (права на громадянство) забезпечення на національному рівні.

Список використаних джерел:

1. ДМСУ. Які правові наслідки виявлення випадків подвійного громадянства? URL: <https://dmsu.gov.ua/faq/pitannya-gromadyanstva/yaki-pravovi-naslidki-viyavlennya-vipadkiv-podvijnogo-gromadyanstva.html>.
2. Чоловіки з подвійним громадянством можуть виїхати за кордон лише після припинення громадянства України – Держприкордонслужба. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/849354.html>.
3. Червоненко В. BBC News Україна. Чи має право Зеленський позбавляти українців громадянства без їхньої волі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62253241>.
4. Москалю В. GLOBAL UKRAINE. Подвійне громадянство: що підкаже Україні європейський досвід. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/07/15/7052051/>.
5. Великоричанін П. О. Правове регулювання множинного громадянства : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2015. 179 с.
6. Дрьомов С. В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2017. 49 с.
7. Кінаш Н. Б. Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 393–404.
8. Софінська І. Д. Філософсько-правова візія доктрини громадянства : монографія. Львів : Каменяр, 2018. 346 с.
9. Суржинський М. І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект : монографія. Київ : Наук. думка, 2011. 214 с.
10. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
11. Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Вінниця : Твори, 2021. 408 с.

12. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part2/408.htm.
13. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 640 с.
14. Солоненко О. М. Сучасні міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 95–103.
15. Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49–51.
16. Загальна декларація прав людини : міжнар. док., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
17. Кінаш Н. Б. Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 393–404.
18. Міжнародні та європейські документи. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43858>.
19. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серп. 1961 р. ООН. URL: <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/1961StC-Ua.pdf>.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Українське релігієзнавство*. 2005. № 36. С. 9–10.
21. Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_113.
22. Європейська конвенція про громадянство від 6 листоп. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004/conv#Text.
23. Ткаля О. В. Теоретичні та практичні проблеми множинного громадянства. *VIII Прибузькі юридичні читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 23–24 листоп. 2012 р.)*. Миколаїв : Іліон, 2012. С. 197–199.
24. Кінаш Н. Б. Загальноєвропейські принципи громадянства: національно-правовий аспект реалізації : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2023. 248 с.